

OSNOVNI MODELI MALOLJETNIČKOG PRAVOSUĐA S OSVRTOM NA ULOGU I POLOŽAJ SOCIJALNOG RADA

SAŽETAK

Položaj, uloga i ingerencije socijalne službe u području reagiranja na maloljetničku delinkvenciju bitno su se mijenjali tijekom proteklih desetljeća, u kojima su se, načelno govoreći, izmjenjivali zaštitnički, pravosudni i mješoviti model maloljetničkog pravosuđa. Zaštitnički model je u načelu forsirao intenzivnije angažiranje socijalne službe, dok je pravosudni pristup uglavnom zanemarivao ovo pitanje. Posljednje desetljeće prošlog stoljeća donosi mnoštvo novih modela koji na sebi svojstven način kombiniraju elemente welfare i justice pristupa, pri čemu manja ili veća zastupljenost socijalne zaštite maloljetnih delinkvenata dominantno ovisi o široj kriminalnoj, ali i socijalnoj, politici za koju se pojedina država zalaže, te o globalnim tendencijama koje su izuzetno izražene u ovom području. Cilj rada je da se primjenom i povijesnih i pravnih metoda ukaže na to da se spomenuti modeli postupanja razlikuju, između ostalog, upravo i po tome kakvi su uloga i značaj socijalne

¹ Milica Kovačević, diplomirani pravnik, e-mail: bucak80@gmail.com

Pregledni članak
Primljeno: siječanj, 2013.
Prihvaćeno: listopad, 2013.
UDK 343.91-053.6:364.442.22

Milica Kovačević¹
Fakultet za specijalnu
edukaciju i rehabilitaciju
Univerzitet u Beogradu

Ključne riječi:
maloljetni delinkventi,
socijalni rad, maloljetničko
pravosuđe.

službe, te prema značaju koji se generalno pridaje socijalnoj zaštiti ranjive kategorije maloljetnih prestupnika.

UVODNA RAZMATRANJA

Područje reagiranja na kriminal maloljetnih osoba opravdano izaziva značajan interes znanstvene, stručne, pa i opće javnosti, što rezultira međusobno suprotstavljenim stavovima. To je i razumljivo jer je riječ o mladim naraštajima kojima istovremeno treba ukazati na neprihvatljivost kriminalnog ponašanja, ali i pružiti podršku, pomoć i zaštitu. Neprestano se lome koplja oko toga smiju li pravda i generalna prevencija ustuknuti pred težnjom da se zadovolji najbolji interes maloljetnika, to jest do koje mjere sankcija ipak mora odgovarati težini i prirodi krivičnog djela. Uz sud, jedan od ključnih aktera u krivičnom postupku, a kasnije i u postupku izvršenja krivičnih sankcija i mjera, jest služba socijalne zaštite. Takva uloga je opravdana time što je socijalni rad profesija koja se uključuje u proces zaštite prava čovjeka na temelju raspoloživih profesionalnih znanja o čovjeku, oblicima njegovog socijalnog ponašanja te znanja o društvu i društvenim zakonitostima koje određuju položaj ljudi u danom sustavu (Knežević, 2007.: 283).

Smatramo da se sustavne promjene u postupanju prema maloljetnim prestupnicima najbolje uočavaju upravo kroz povećavanje ili pak marginaliziranje utjecaja službe socijalne zaštite u reagiranju na maloljetnički kriminal, što ćemo nastojati potvrditi daljnjim izlaganjima. Kroz prošlost se susrećemo s potpunim zanemarivanjem osobnog položaja i specifičnih socijalnih potreba maloljetnika, što je uglavnom bio slučaj sve do početka 20. stoljeća i osnivanja prvih maloljetničkih sudova (Perić, Milošević i Stevanović, 2008.: 19). Potom slijede razdoblja u kojima je služba socijalne zaštite imala široke, ili pak minimalne ovlasti u tretiranju asocijalnih maloljetnika, do suvremenog razdoblja u kojem sustavi nastoje balansirati između ovih dviju krajnosti.

MODELI MALOLJETNIČKOG PRAVOSUĐA I SOCIJALNI RAD

Razumljivo je da se podjelom na zaštitnički, pravosudni i mješoviti model maloljetničkog pravosuđa ne iscrpljuju sve mogućnosti formalnog reagiranja na maloljetnički kriminal. Isto tako, ne možemo govoriti ni o pravolinijskom kronološkom smjenjivanju ovih modela po redosljedu koji je upravo naveden. Tako su u nekim državama i u suvremeno doba veoma zastupljena načela zaštitničkog modela (zemlje Istočne Europe, Belgija), dok su u drugim karakteristike pravosudnog modela dominantnije (Velika Britanija bez Škotske, Nizozemska) (Junger-Tas, 2004.). U li-

teraturi su, osim toga, zastupljene i drugačije podjele modela maloljetničkog pravosuđa, pa tako Winterdyck razlikuje zaštitnički, korporativni, modificirani pravosudni, pravosudni, participativni i model kontrole kriminala (Muncie, 2008.), dok se po Cavadinu i Dignanu (2006.) izdvajaju zaštitnički, pravosudni, model minimalne intervencije, restorativni i neokorekcionalistički model.

Ipak, polazeći od potreba ovog rada, i pored spomenutih ograničenja, izlaganja temeljimo na najšire prihvaćenoj i najjednostavnijoj podjeli na *welfare, justice* i *welfare-justice* modele maloljetničkog pravosuđa (Hazel, 2008.; Škulić, 2011.). Također, izlaganja se odnose na Europu i SAD, s tim da se zbog različitih pravnih sustava i tradicija ne možemo baviti prilikama u pojedinačnim europskim državama.

Zaštitnički pristup

Ideje o zaštitničkom modelu reagiranja na maloljetnički kriminal javljaju se u rudimentarnom obliku još krajem 19. stoljeća, između ostalog, i kao posljedica ubrzanog razvoja sociologije i drugih znanosti o čovjeku i društvu. Sve intenzivnije se proučavaju priroda i mehanizmi nastanka patoloških društvenih pojava, što rezultira stavom da bi se strateškim pristupom mogli postići korektivni učinci. Uviđa se da su djeca osobito podložna različitim uticajima te da maloljetnički sudovi i druge ustanove svojim angažmanom mogu blagotvorno utjecati ukoliko se pri sankcioniranju ne vodi strogo računa o slovu zakona i o procesnim formalnostima, već prije svega o specifičnim potrebama mladih (Junger-Tas, 1994.: 76,77). Osnivaju se posebne ustanove, kako bi se maloljetnici izdvojili od odraslih prestupnika i nezdrave životne sredine, što podržavaju dobrotvorne organizacije na čelu s poznatim filantropima, poput Mary Carpenter u Engleskoj (Pratt, 1993.: 40). Jačanju zaštitničkog pristupa značajno su doprinijeli radovi stvaralaca tzv. njemačke sociološke škole (Kupčević-Mladenović, 1982.: 97), to jest Liszta, Van Hamela i Prinsa. Sve više se govori o kaznenom pravu koje proučava osobnost počinitelja krivičnog djela, nasuprot kaznenom pravu koje proučava delikt (prema, Perić, Milošević i Stevanović, 2008.: 20). Ovakvo postavljanje stvari predstavlja gotovo revolucionarni obrat jer se sankcija ne prilagođava tek prirodi i težini delikta, već i individualnim potrebama mladog prestupnika.

Državnim instancama će se u zaštitničkom modelu prepustiti briga o najboljem interesu maloljetnika. Država se postavlja kao roditelj (lat. *parens patriae* doktrina), zbog čega nema potrebe za svim onim procesnim jamstvima i pravnim lijekovima koji štite punoljetne osobe u sličnim situacijama. Ovo korespondira s utilitarističkim idejama Bentham i Milla koje opravdavaju primjenu različitih tretmana onda kada njima treba postići unaprijed zacrtane ciljeve. Zato zaštitnički model karakterizira odsustvo suvišnog formalizma i neodređenost pri izricanju sankcija

(Joksić, 2010.: 123), što znači da služba socijalne zaštite dobiva izuzetno značajnu ulogu jer se na osnovi njenih evaluacija trajanje i oblik sankcije mogu drastično mijenjati.

Welfare model počiva prije svega na idejama o zaštiti i pomoći, a njegova znanstvena utemeljenost, poslije prvobitnih osporavanja, omogućava mu, moglo bi se reći, dominantnu poziciju u Europi, Sjevernoj Americi, pa i šire, i to u razdoblju nakon Drugog svjetskog rata pa sve do sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog stoljeća (Jewkes i Bennett, 2008.: 318). Socijalne službe i drugi organizacijski oblici putem kojih se pruža socijalna zaštita dobivaju zadatak da na osnovi procjene konkretnih prilika sugeriraju sudu da li i kako sankcionirati kriminalno ponašanje maloljetnih osoba. Naime, izvršenje krivičnog djela shodno ideologiji ovog modela prije svega ukazuje na problem odgojne zapuštenosti maloljetnika, zato sankciju treba prilagoditi saznanjima koja proizađu iz detaljnog upoznavanja osobnosti (Drakić, 2011.: 74) i socijalnog konteksta u kojem se ona razvija. Kreiranje životnih perspektiva i poboljšanje socijalnih vještina, smatra se, može bolje preduhitriti buduće kršenje propisa nego represivne mjere (Jewkes i Bennett, 2008.: 318). Podrazumijeva se da je ovakav pristup bio prije svega primjeren za države s razvijenim sustavom socijalne zaštite, gdje društveno raslojavanje nije drastično i gdje postoje mehanizmi jamčenja odgovarajućeg životnog standarda za svakog građanina.

No, očigledno je da i, pored određenih prednosti, paternalistički pristup otvara nekoliko veoma teško rješivih dilema, a suočava se i s praktičnim poteškoćama. Prvo, iako pristup polazi od toga da se na znanstvenoj osnovi utvrđuje jesu li u konkretnom slučaju socijalni ili osobni razlozi uzrok pojave kriminalnog ponašanja, on otvara pitanje po kojem se osnovu organima administrativne vlasti može dopustiti da odlučuju o pitanjima koja se tiču osobne sfere poput obiteljskog života ili roditeljskih odgojnih metoda, odnosno da poduzimaju akcije poput izdvajanja djeteta iz obiteljske sredine ili primjenjivanja različitih invazivnih tretmana. Ovdje se očigledno radi o značajnim zadiranjima u sferu osobnog i obiteljskog integriteta po mogućoj arbitrarnoj odluci.

Uz to, kompleksni ciljevi koji se u zaštitničkom modelu često ostvaruju preko upravne vlasti iziskuju brojne i odlično educirane kadrove, mrežu institucija i druge preduvjete koje malo koja država može ili pak želi osigurati, prije svega zato što je to vrlo skupo. Ukoliko svega toga nema, maloljetnici mogu biti izloženi riziku da se nad njima vrše svojevrсни odgojni eksperimenti. Otvara se i problem interesa onih koji su oštećeni krivičnim djelima ukoliko se krivično djelo promatra isključivo kao simptom odgojne zapuštenosti, a ne i kao štetno ponašanje kojim se povređuju i ugrožavaju nečija prava, pa svakako i pitanje općeg društvenog interesa koji nalaže da se na delikte reagira učinkovito i proporcionalno njihovoj težini (Lemert, 1971.: 42-45).

Osim toga, u okvirima zaštitničkog modela lako se može zaboraviti da maloljetničko kazneno pravo ipak jest segment ukupnog kaznenog prava, te da ni ono ne smije zanemariti nužnost utvrđivanja činjenica u vezi s postojanjem krivičnog djela i krivične odgovornosti, odnosno ignorirati mehanizme zaštite prava okrivljenog tijekom postupka (Simović, 2008.: 130-131). U tom smislu, ilustrativan je slučaj »In re Gault« iz 1967. godine, kada je Vrhovni sud SAD-a presudio da je neprihvatljivo postupanje nižestupanjskog suda koji je po ubrzanoj proceduri i bez dokaznog postupka uputio maloljetnika na višegodišnji boravak u ustanovi za maloljetnike, i to zbog opscenih telefonskih poziva. Krivični postupak se, dakle, vodi na manje formaliziran način, reducirano je prisustvo javnosti, a postoji i mogućnost izricanja unaprijed neodređenih sankcija (Soković i Bejatović, 2009.: 47), s obzirom na to da sankciju treba izvršavati sve dok se ne ostvare određeni tretmanski ciljevi. Navedenim je dovedeno u pitanje načelo pravne sigurnosti, ali i načelo pravičnosti, jer je moguće neujednačeno postupanje u slučajevima koji se s pravne točke gledišta bitno ne razlikuju.

S druge strane, zahvaljujući zaštitničkom modelu, u sustav formalnog reagiranja na maloljetnički kriminal uvedene su i te kako potrebne izmjene. Pristupilo se individualiziranom tretiranju maloljetnika, a sustav sankcija obogaćen je novim odgojnim mjerama. Pozitivni pomak predstavlja i to što su u krivični postupak i postupak izvršenja sankcija uvedene socijalne službe i druge institucije, čime ovi postupci poprimaju bitno drugačiji, potrebama maloljetnika primjereniji karakter. Izuzetno je značajno to što je ovaj model omogućio da socijalni rad bude spona koja povezuje oblik reagiranja na maloljetnički kriminal sa socijalnim i osobnim prilikama iz kojih maloljetnik potječe. Bez rada socijalnih službi cjelokupan bi kontekst od kojeg je krivično djelo prirodno neodvojivo ostao u mraku.

Nesporno je da od sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog stoljeća nastupa udaljavanje od paternalističkog modela (Springer i sur., 2011.: 8), a tek jedan od razloga su navodni slabi učinci modela (Jewkes i Bennett, 2008.: 318). Odustajanjem od zaštitničkog modela doprinosi i to što se u posljednjim desetljećima prošlog stoljeća uočava potreba za preciznijim definiranjem pravnog položaja maloljetnika u različitim izvanrednim životnim situacijama, pa tako i pravnog položaja maloljetnika u sukobu sa zakonom. Krajem 20. stoljeća aktualiziran je proces usvajanja niza ključnih međunarodnopravnih akata iz područja prava djeteta. Uz Konvenciju UN-a o pravima djeteta (1989.), ovdje mislimo prije svega na Pravila UN-a za maloljetničko pravosuđe (1985.) i Pravila UN-a za zaštitu maloljetnika lišenih sloboda (1990.). Dakle, živa međunarodnopravna aktivnost na ovom polju ističe u prvi plan problem nepoštovanja prava djeteta, odnosno nepostojanja jasno definiranog korpusa prava maloljetnih osoba i mehanizama za zaštitu takvih prava, što se nije moglo tolerirati u trenutku kada su prava odraslih jasno uobličena i neprijeporna.

U tom kontekstu treba spomenuti da prava iz područja maloljetničkog pravosuđa, shodno studijama UNICEF-a, inače spadaju u najčešće ignorirana i povređivana prava širom svijeta (UNICEF, 1998.). Samim tim, nedostaci zaštitničkog modela sve više »bodu oči«, te je očita potreba da se »razbarušenost« ovog sustava reagiranja svede u preciznije pravne okvire.

Zaštitnički model pada u nemilost i zbog jačanja neokonzervativizma i neopunitivizma, čiji se utjecaj, zahvaljujući sve intenzivnijim globalizacijskim procesima, pre svega širi iz SAD-a i Velike Britanije (Muncie, 2008.). Ovo je u velikoj mjeri povezano s odbacivanjem ideje o državi koja brine o socijalnoj pravdi, te s drugim pitanjima iz područja ekonomske politike i javnih financija. Pri prihvaćanju stranih utjecaja često su se gubile iz vida kulturološke razlike koje postoje ne samo između starog kontinenta i SAD-a, već i između Velike Britanije i ostatka Europe, te praktični i metodološki problemi koji otežavaju usporedbe (Stevens, Kessler i Gladstone, 2006.: 18).

Ipak, i pored sve manje zastupljenosti čistog zaštitničkog modela, i u današnjem maloljetničkom kaznenom pravu jasno prepoznajemo neke elemente ovog pristupa. Na primjer, isticanje najboljeg interesa maloljetnika u prvi plan i dalje dominira u praksi izricanja krivičnih sankcija, a za odabir adekvatne mjere reagiranja od ključnog je značaja upoznavanje maloljetnikove osobnosti i obiteljskih te materijalnih prilika. Angažman socijalne službe u odabiru i izvršenju sankcije također ostaje kao nezaobilazna odlika suvremenog načina reagiranja.

Pravosudni pristup

Sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog stoljeća u Europi je zabilježen porast maloljetničkog kriminala (Junger-Tas i Block, 1988.: 33), dok se SAD tijekom osamdesetih i devedesetih godina dvadesetog stoljeća suočava s rastućim valom nasilničkog ponašanja maloljetnika (Boutilier i Cohen, 2009.: 2; Hess, 2009.: 304). Tako je u SAD-u u razdoblju od 1978. do 1993. godine zabilježen porast od čak 177% kada su u pitanju hapšenja maloljetnika povodom sumnje da su izvršili krivično djelo ubojstva, dok je u istom razdoblju stopa hapšenja odraslih pod istim okolnostima pala za 7% (Levitt, 1997.: 4). Opisane tendencije, kao i okolnosti koje smo već spomenuli, navele su zakonodavce pojedinih država da naprave zaokret k punitivnijem reagiranju, odnosno kažnjavanju maloljetnika uz striktno poštovanje zakonskih minimuma i maksimuma propisanih za konkretna krivična djela i uz sve manje volje da se brine o socijalnoj zaštiti ove ranjive kategorije. U takvoj klimi pojavljuje se pravosudni (eng. *justice*) pristup koji maloljetnika ne promatra kao biće nesposobno odlučivati o svojim postupcima, već kao i svakog drugog pojedinca koji se slobodnom voljom opredjeljuje za društveno neprihvatljivo ponašanje. To

implicira i da se manje pažnje posvećuje upoznavanju osobnih i socijalnih prilika iz kojih maloljetnik potječe (Reljanović, 2010.: 143), odnosno maloljetnik se sve češće upućuje u penalne ustanove umjesto da se njime bavi sustav socijalne zaštite.

Gubitku vjere u rehabilitaciju doprinijela je penološka struja predvođena Robertom Martinsonom i dobro poznatom krilaticom *nothing works* (ništa nije djelotvorno u pogledu popravljanja osuđenih, reintegracije i sprečavanja povrata). Ovaj američki sociolog priključio se autorskom projektu Douglasa Liptona i Judith Wilks poduzetom u cilju procjene učinaka rehabilitacijskih programa. Troje autora objavili su 1974. godine rezultate projekta u studiji *The effectiveness of correctional treatment: A survey of treatment evaluation studies*, iznijevši krajnje pesimističan stav da ni jedan od 231 proučavanog programa nije dao očekivane rezultate (Miller, 1989.). U godinama iza toga utvrđeno je da zaključci istraživanja zapravo nisu pouzdani jer je bilo značajnijih metodoloških propusta. Također, u literaturi se ističe da su širokom prihvaćanju pesimističnog stava da sustav popravljanja ne funkcionira, doprinijele i loše socijalne prilike u SAD-u – klasna nejednakost, pobune i protesti koji su se organizirali svakodnevno, kao i težnje kako konzervativnih, tako i liberalnih struja, da problem kontrole kriminala iskoriste u svoju političku korist. Liberalne struje kritizirale su široke diskretne ovlasti penalne administracije koje dovode u pitanje poštovanje građanskih prava, a konzervativci su isticali da se blaga kaznena politika kosi s pravom onih građana koji poštuju zakon da budu zaštićeni od kriminala (MacKenzie, 2006.: 8-10).

No, i pored specifične političke pozadine, pravosudni pristup ne treba dovoditi u vezu samo sa strožim sankcioniranjem, već, iako to možda djeluje paradoksalno, i s odlučnijim jamčenjem maloljetnikove pravne sigurnosti. Dakle, maloljetnik nije samo dovoljno odrastao da snosi odgovornost za svoje postupke, već je i dovoljno odrastao da uživa prava koja u krivičnom postupku pripadaju punoljetnim osobama (Hazel, 2008.: 24). Štoviše, u skladu s Kantovim i Hegelovim idejama, maloljetnik zapravo ima i pravo na kaznu kojom se negira nedjelo.

Također, ne smijemo gubiti iz vida da je ovaj pristup trebao stati na put svojevrsnim zastranjivanjima zaštitničkog modela. Naime, ideje paternalizma bile su humane i njihov učinak trebao je biti maloljetnikovo blagostanje, ali se u praksi zapravo događalo to da su maloljetnici nerijetko odvajani od svojih obitelji na neodređeno vrijeme i upućivani u ustanove u kojima su bili izloženi »kriminalnoj zarazi« (Junger-Tas, 1994.: 78), ili su pak bili prepušteni kreativnosti službe socijalnog rada. Poštovanje principa srazmjernosti u pravosudnom modelu sada sprečava situacije u kojima bi se maloljetniku izrekla neka invazivnija sankcija, na primjer zavodska odgojna mjera, u slučaju izvršenja kakvog lakšeg krivičnog dela, pri čemu bi se takva odluka inače u zaštitničkom modelu pravdala najboljim interesom maloljetnika i potrebom za odgojnim tretmanom.

Nadalje, temelj odgovornosti maloljetnika pravosudni pristup pronalazi u donekle modificiranim idejama klasične škole, što podrazumijeva da maloljetnik, kao i svako drugo ljudsko biće, ima slobodnu volju te je sposoban birati između dobra i zla. Kako bi sankcija što bolje odgovarala izraženom stupnju odgovornosti i izvršenom krivičnom djelu, pravosudni pristup proširuje registar raspoloživih sankcija, među kojima izraženo mjesto sada zauzimaju i zavodske mjere. Međutim, s druge strane, pristup inzistira na jamčenju prava maloljetnika, pa institucionalne i druge mjere moraju biti unaprijed vremenski ograničene kako bi se u njihovoj implementaciji izbjegla pretjerana diskretna ovlast subjekata koji sudjeluju u samom izvršenju i službe socijalne zaštite. To istovremeno znači da aktivnosti socijalne službe bivaju daleko čvršće normirane te da medicinski pristup i tretiranje maloljetnika u skladu s nahođenjem pojedinačnih službenika odlaze u drugi plan. Ovo načelno uvjetuje i drugačiji položaj socijalnih radnika, koji su sve manje nezavisni, a sve više obavljaju operativne i analitičke poslove za potrebe suda.

Po represivnijem pristupu prema maloljetničkom prestupništvu poznati su Engleska i Wales. U ovom dijelu Ujedinjenog Kraljevstva počev od 1982. godine i *Criminal Justice Act*-a počinje era propisa koji se maloljetničkim prestupništvom bave na bitno drugačiji način no dotadašnja regulativa (Radulović, 2010.: 201). Umanjuje se uloga socijalnih službi u procesu odabira sankcije, a preciznije se definiraju mehanizmi po kojima sud preuzima ključnu ulogu na tom polju. Također, naglašava se individualna odgovornost maloljetnika, te odgovornost roditelja i obitelji. Ovakva klima, koja je pobudila čak i interes Vijeća UN-a za prava djeteta zbog neadekvatne primjene institucionalnih mjera i tretiranja maloljetnika na način koji je primjereniji odraslima, zadržava se sve do 2001. godine kada se *Criminal Justice and Police Act*-om donekle ublažava kaznena politika. Uz Veliku Britaniju, sredinom devedesetih godina Francuska i Nizozemska načelno zaoštravaju kaznenu politiku prema maloljetnim prestupnicima (Cavadino i Dignan, 2006.).

Ipak, zaoštavanje u reagiranju na maloljetnički kriminal karakteristično je prije svega za SAD. Tako je u ovoj državi tijekom devedesetih godina prošlog stoljeća omogućena primjena *three strikes and you're out* doktrine i prema maloljetnim prestupnicima (Jones i Newburn, 2006.). Primjena ovog pristupa koji podrazumijeva doživotno zatvaranje nakon trećeg delikta počela je u Kaliforniji, prenijevši se potom na dvadesetak drugih saveznih država SAD-a, iako postignuti rezultati nisu bili zadovoljavajući. I u samom postupku izvršenja krivičnih sankcija brišu se razlike između odraslih i maloljetnih, pa se čak maloljetni počinitelji krivičnih djela upućuju u penalne ustanove za odrasle (Bazemore i Umbreit, 1997.: 67).

Retributivniji pristup ponovno dobiva povjerenje iz razloga koji su lako razumljivi. Naime, javnost je preplašena rastućim valom maloljetničkog kriminala i uvjerenjena da je neophodno »naučiti mlade pameti«, te da je stoga smisleno odustajanje

od, čini se, pretjerano blage kaznene politike koja ne zastrašuje, od »tetošenja« od strane socijalnih radnika i zadovoljavanja socijalnih potreba maloljetnika. Pri navedenom treba imati u vidu da na percepciju kriminala veoma utječe medijska slika ove pojave koja zapravo često ne korespondira s realnim stanjem stvari. Senzacionalističko izvještavanje doprinosi kreiranju stanja sličnog panici, što onda logično vodi k zaključku da će strože kazne najjednostavnije riješiti sve nagomilane probleme. Zaboravlja se da maloljetnički kriminal ima svoje uzroke i u mnogim drugim društvenim čimbenicima, kao što je, primjera radi, neadekvatan školski sustav zbog kojega nastavnici nemaju prilike posvetiti dovoljno pažnje svakom učeniku (Carroll i sur., 2009.: 5). Osim toga, koliko je ovakvo zaključivanje neutemeljeno ilustriraju određeni statistički pregledi u europskim zemljama koji ukazuju na to da je od sredine devedesetih godina 20. stoljeća maloljetnički kriminal u opadanju ili stagnaciji (Šobot i sur., 2010.: 54; Goldson i Muncie, 2006.: x), usprkos pesimističnom izvještavanju medija o ovoj problematici.

Suprotno očekivanjima, pojednostavljivanje mehanizama reagiranja na maloljetnički kriminal, suzbijanje nadležnosti i aktivnosti socijalne službe i spuštanje praga tolerancije nisu dali željene rezultate. Otuda se, možda i nevoljko, već tijekom devedesetih godina 20. stoljeća mnoge države ipak vraćaju zaštitničkom modelu, koji sada poprima nešto drugačiji oblik (Reljanović, 2010.: 144). Razumije se da neuspjeh čistog pravosudnog pristupa nije bio neočekivan, jer ni uzroci kriminala nisu samo u »rđavoj« ličnosti maloljetnika, već i u nedostatku socijalne i zdravstvene zaštite, siromaštvu i drugim čimbenicima, zbog čega represija i zastrašivanje nisu mogli djelovati tako učinkovito. Time se još jednom potvrđuje dobro poznata istina o suštinskoj isprepletenosti socijalne i kriminalne politike, odnosno o dobro osmišljenoj socijalnoj politici kao ključnom mehanizmu za sprečavanje patoloških ponašanja.

Neuspjesi pravosudnog modela služe bitnoj svrsi jer ukazuju na pravce kojima se trebaju razvijati neki novi pristupi. Jedan uspješniji koncept nužno podrazumijeva veće angažiranje različitih državnih i društvenih struktura, od pravosuđa i socijalne službe do lokalne zajednice.

S druge strane, pravosudni pristup je osvijetlio one aspekte položaja maloljetnih prestupnika koje je zaštitnički model suštinski zanemarivao. Tako se ogromna zasluga ovog modela ogleda u tome što nužnost adekvatnije zaštite procesnih i drugih prava maloljetnika zaslužno izbija u prvi plan. Pored toga, pravosudni model doprinosi tome da maloljetničko kazneno pravo ostane neraskidivo povezano s osnovnim postulatima općeg kaznenog prava, odnosno da, u širem smislu govoreći, ipak bude utemeljeno na institutu krivične odgovornosti (Drakić, 2011.: 74), odnosno da se posve ne izgube granice između socijalne skrbi i kaznenopravne reakcije. Ovo je izuzetno značajno jer bez poštovanja ključnih instituta općeg kazne-

nog prava, maloljetničko kazneno pravo ne bi ni smijelo nositi epitet »kazneno«, već bi to eventualno mogla biti neka druga grana prava utemeljena na načelima socijalne zaštite.

Upravo pravosudni model omogućava maloljetniku da više ne bude samo dio homogene grupe djece u sukobu sa zakonom, odnosno netko koga treba »liječiti« i prema kome se postupa bez uvažavanja njegovog mišljenja i eventualnih primjedaba. Ovaj model zaslužan je za to što danas imamo bogat registar detaljno opredijeljenih prava maloljetnika, kao i učinkovita pravna sredstva za njihovu zaštitu. Takav položaj oslikava i praksa nadnacionalnih tijela, na primjer Europskog suda za ljudska prava koji je brojnim presudama utvrdio povređivanja procesnih prava maloljetnika, ali i prava na obrazovanje, odgovarajući životni standard i drugo. I onda kada se primjenjuju različiti postupci diverzije, odnosno kada se izvršava kakva mjera u lokalnoj zajednici, maloljetnik ne može biti tretiran kao pasivni subjekt nad kojim se provodi izvjesni program po neargumentiranom ili neobrazloženom opredjeljenju pravosuđa, policije, službe socijalne zaštite ili lokalnih vlasti. Maloljetnik ima pravo biti informiran o svemu što ga se tiče, ali i koristiti odgovarajuće pravne lijekove u situaciji kada smatra da su mu uskraćena ili ograničena neka prava. Ovo bitno mijenja i položaj službe socijalne zaštite koja je pozvana asistirati maloljetniku kad god se za tim ukaže potreba.

Mješoviti pristup s elementima restorativne pravde

Dolazimo do aktualnog trenutka u kojem postaje sasvim jasno da se problem maloljetničke delinkvencije ne može svesti na apstraktnu pravnu pojavu neovisnu o socio-ekonomskim čimbenicima, ali ni na patološko ponašanje pojedinaca koje će se tretirati izolirano. Dakle, adekvatna reakcija iziskuje više od utvrđivanja odgovornosti maloljetnika i odmjeravanja sankcije u srazmjeru s okolnostima dane krivične stvari, odnosno više od negiranja šire uvjetovanosti krivičnog djela i olakog prepuštanja krivične stvari u nadležnost službe socijalne zaštite. Formalna reakcija koja pretendira biti učinkovitom ne zanemaruje ni udio ukupnog društvenog konteksta u prouzrokovanju maloljetničkog kriminala, kao ni utjecaj tog istog konteksta na buduće sprečavanje zabranjenih ponašanja u koje moraju biti uključene različite strukture, a posebno služba socijalne zaštite. O ovome jasno i detaljno govore i međunarodni dokumenti iz područja prava djeteta u sukobu sa zakonom.

Sve navedeno navodi nas na zaključak da preporučeni model maloljetničkog pravosuđa zapravo sve više odstupa od oslanjanja na konvencionalne ustanove maloljetničkog pravosuđa kao što su sud za maloljetnike, policija i organi zaštite sa standardnim funkcijama izvještavatelja sudova, istovremeno se okrećući djelovanju na široko shvaćene socio-ekonomske uvjete koji potencijalno vode kriminali-

zaciji mladih (Goldson i Muncie, 2006.: 222). S druge strane, specijalizirane sudske instance ne postaju suviše u ovakvom sustavu jer su one i dalje pozvane brinuti se o poštovanju zakona i o tome da mjere reagiranja ne nadilazu zakonom iscertane okvire. U tom smislu, takav model u suštini više ne bi ni trebalo povezivati striktno sa sustavom formalnog reagiranja na kriminal. U takvom modelu ustanove socijalnog sustava imaju krucijalne, umjesto operativnih i sporednih uloga. Čini se da sustavi nalik na ovakve već postoje u pojedinim državama kao što su Škotska, u kojoj postoje posebni organi (eng. *Children's Hearing*) sačinjeni od laika i stručnjaka iz područja zaštite djece koji prije svega vode računa o zadovoljavanju socijalnih potreba maloljetnika u sukobu sa zakonom (Goldson i Muncie, 2006.: 219), ili Belgija u kojoj se inzistira na primjeni zaštitnih i edukativnih mjera prema maloljetnicima, dok je kažnjavanje maloljetnika praktično isključeno (Škulić, 2011.). Maloljetnici su okrivljeni, ali i nositelji prava, pa je tako, na primjer, pred Europskim sudom za ljudska prava presuđeno u korist maloljetnika multirecidivista koji se žalio da je u Belgiji pritvaran u ustanovama u kojima nije bilo mogućnosti da mu se pruži obrazovanje i adekvatna zaštita (Bouamar protiv Belgije).

U mješovitom modelu sve su primjetniji i elementi restorativne pravde. Naime, središnje mjesto u restorativnom pristupu ima odnos delinkventa i žrtve koja je direktno pogođena krivičnim djelom, kao i obaveza delinkventa umanjiti štetu nanесenu zajednici (Zehr, 2002.). S obzirom da je ključni cilj suvremene formalne reakcije upravo reintegriranje maloljetnika u socijalnu sredinu, jasno je da restorativne tehnike postaju gotovo nezaobilazne. Danas zastupljena rješenja u velikom broju europskih zemalja, pa tako, na primjer, i u Crnoj Gori, Srbiji i Makedoniji, po svom vrijednosnom opredjeljenju pripadaju mješovitom zaštitno-pravosudnom sustavu s jasno izraženim elementima restorativne pravde (Jovašević, 2007.). To znači da je krivični postupak prema maloljetnicima preciznije definiran no ranije, te da maloljetnici mogu računati na poštovanje njihovih procesnih i drugih prava, ali i da postoje brojne mogućnosti za zaobilazanje krivičnog postupka i rješavanje krivičnog djela putem različitih alternativa i diverzantskog postupanja. Elementi restorativnog pristupa osiguravaju ostvarivanje prava i interesa oštećenih, što akti doneseni pod okriljem europskih organizacija naglašavaju kao izuzetno bitno. Restorativna pravda, s druge strane, olakšava i socijalnu reintegraciju maloljetnika, jer umanjuje otpor uže i šire zajednice prema prestupniku, pri čemu u realizaciji restorativnih programa ključnu ulogu dobiva upravo socijalni rad s adekvatno obučanim stručnjacima različitih profila i uz suradnju civilnog sektora. Nažalost, uvijek treba naglasiti da je normativno reguliranje jedno, a provođenje propisanog u djelo nešto sasvim drugo.

U prilog mješovitom modelu govore i dokumenti usvojeni na razini Europe. Tako je Savjet Europe donio Preporuku o društvenoj reakciji na maloljetničku de-

linkvenciju (Preporuka broj CER (87) 20) koja se temelji na aktima Ujedinjenih naroda u vezi s maloljetničkim prestupništvom. Preporuka polazi od stajališta da su maloljetnici osjetljiva bića u fazi razvoja, te da pri primjeni mjera treba uvažavati ovu činjenicu. Tekst preporuke podijeljen je u pet dijelova. Prvi dio posvećen je prevenciji, te se u tom smislu pozivaju države da poduzmu sve neophodne mjere kako bi se spriječilo nedopušteno ponašanje maloljetnika, što podrazumijeva organiziranje različitih programa, brigu o inkluziji i slično. Drugi dio posvećen je diverziji, odnosno medijaciji, te se preporučuje primjena postupaka koji uključuju medijaciju i rezultiraju izbjegavanjem krivičnog postupka. U postupku trebaju sudjelovati posebna tijela i organi koji se primarno bave zaštitom maloljetnika, što implicira ključnu ulogu socijalne službe. Treći dio preporuke tiče se posebnog postupka prema maloljetnim počiniteljima krivičnih djela, te se preporučuje da osoblje angažirano u postupku bude specijalno educirano. U toku postupka treba konzultirati stručne osobe i predstavnike socijalnih službi, a neophodno je i jamčenje svih procesnih prava koja standardno uživaju punoljetne osobe. U dijelu preporuke koji se odnosi na izvršenje mjera prema maloljetnicima sugerira se da one trebaju biti implementirane u okruženju koje se bitno ne razlikuje od sredine u kojoj maloljetnici inače svakodnevno žive. Posebno se propagiraju: supervizija, programi koji će poboljšati maloljetnikove sposobnosti da se uklopi u društvenu zajednicu, naknada štete oštećenima i društveno korisni rad u lokalnoj zajednici.

Iz svega iznesenog posredno proizlazi favorizovanje određenog osamostaljiivanja službe socijalne zaštite od maloljetničkog pravosuđa. Zapravo, proizlazi da socijalni rad ne bi trebao biti samo karika u lancu kažnjavanja i izvršitelj sudskih odluka, već se nastoji da zaista zadovolji razne maloljetnikove potrebe. Ukoliko sud »zastrani« u inzistiranju na maloljetnikovoj odgovornosti, služba socijalne zaštite je tu da podsjeti na maloljetnikovo pravo na obrazovanje, rekreaciju, zaposlenje i drugo, ali i sud sa svoje strane vodi računa o tome da kreativnost socijalnog rada ne probije legalne okvire. Ovakvo viđenje stvari rezultira time što se služba socijalne zaštite u nekim zemljama i formalno izdvaja iz pravosudnog sustava, kao što je to slučaj s izdvajanjem socijalne zaštite maloljetnih prestupnika iz probacijske službe u Škotskoj (Knežević, 2007.: 292, 293).

ZAVRŠNA RAZMATRANJA

Položaj i uloga socijalnog rada u sustavu reagiranja na maloljetničku delinkvenciju značajno su se mijenjali tijekom proteklih desetljeća. Od prvobitnog ignoriranja uloge socijalnog rada u zaštiti maloljetnih prestupnika, pa preko ponegdje zastupljene svemoći socijalnih službi, stiglo se do aktualnog trenutka u kojem bi socijalni rad trebao zasluženo zauzeti čvrsti položaj u brizi o maloljetnicima u sukobu sa zakonom.

Cjelokupna povijest anagažiranja socijalnih službi logično vodi prema kompromisnim rješenjima. Naime, neprihvatljivo je izjednačavanje maloljetnika s punoljetnim prestupnicima, zanemarivanje mogućih razvojnih problema, disfunkcionalnih odnosa u obitelji i drugog. No, isto tako je nedopustivo invazivno i neumjereno uplitanje socijalnog rada u sferu privatnog života maloljetnih osoba, u odgojne metode koje roditelji primjenjuju, i u drugo što spada u područje osobnog i obiteljskog. Osim toga, pružanje podrške u rješavanju osobnih problema i stvaranju povoljnije obiteljske klime ni ne može rezultirati značajnim rezultatima ukoliko mikro- i makrosocijalne prilike ostaju nepromijenjene. Tako dolazimo do aktualnog trenutka u kojem socijalni rad zauzima, ili bi bar trebao zauzimati, bitnu ulogu u sankcioniranju maloljetničkog kriminala. S jedne strane svojim profesionalnim znanjima socijalni radnici informiraju sud ili druge ovlaštene instance o svemu onome što može bitno utjecati na izbor i odmjeravanje sankcije, ali s druge strane socijalni radnici vode računa i o tome da maloljetnik ne ostane uskraćen u obrazovanju, zdravstvenoj zaštiti i socijalnoj inkluziji. Jednostavno rečeno, dok sud prije svega vodi računa o tome da pravda bude zadovoljena, da se poštuje zakon i procedura, socijalni radnici brinu da maloljetnik i pored kompleksnih prilika u kojima se našao nađe svoje mjesto u široj i užoj socijalnoj sredini te da, ne samo formalno, već i suštinski ne bude uskraćen u realizaciji svojih prava.

Štoviše, shodno relevantnim međunarodnim dokumentima, služba socijalne zaštite dobiva sve značajnije, sustavno definirane uloge u području primarne, sekundarne i tercijarne prevencije. To znači da su ustanove socijalne zaštite zapravo pozvane preuzeti aktivnu i donekle kreativnu ulogu u implementaciji preventivnih mjera, te potom i krivičnih sankcija i drugih mjera reagiranja, a sve u cilju izbjegavanja »klasične« krivičnopravne reakcije i institucionalizacije koje su na internacionalnoj razini okarakterizirane kao krajnje neprikladne za maloljetničku populaciju. Razumljivo da se socijalni rad pri tome rukovodi poštovanjem profesionalnih standarda i praksama koje su opsežno evaluirane kao učinkovite (Bouillet i Žižak, 2008.). Stoga zaključujemo da se kroz kreiranje specifičnog položaja i reformiranje uloga socijalnog rada suštinski mijenjaju i modeli maloljetničkog pravosuđa.

LITERATURA

1. Bazemore, G. & Umbreit, M. (1997). **Balanced and restorative justice for juveniles**. St. Paul: University of Minnesota.
2. Bouillet, D. & Žižak, A. (2008). Standardi u radu s djecom i mladima s poremećajima u ponašanju. **Ljetopis socijalnog rada**, 15 (1), 21-48.

3. Boutiler, A. & Cohen, M. (2009). **Diversion literature review**. Prepared for US Department of Justice. Bethesda. Preuzeto s: <http://www.ojjdp.gov/dso/Diversion.pdf> (13.10.2013.).
4. Carroll, A. Houghton, S., Durkin, K. & Hattie, J. (2009). **Adolescent reputations and risk, developmental trajectories to delinquency**. New York: Springer.
5. Cavadino, M. & Dignan, P. (2006). **Penal systems: A comparative approach**. London: Sage Publications.
6. Drakić, D. (2011). **O krivičnoj odgovornosti maloletnika**. Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
7. Goldson, B. & Muncie, J. (2006). **Youth crime and justice, critical issues**. London: Sage Publications.
8. Hazel, N. (2008). **Cross national comparison of youth justice**. London: Youth Justice Board.
9. Hess, K. (2009). **Juvenile justice**. Wadsworth: Cengage learning.
10. Jewkes, Y. & Bennett, J. (2008). **Dictionary of prisons and punishment**. Devon: Willan Publishing.
11. Joksić, I. (2010). Promene u krivičnopravnom statusu maloletnika sa posebnim osvrtom na krivičnu odgovornost. **NBP: Žurnal za kriminalistiku i pravo**, 15 (2), 115-126.
12. Jones, T. & Newburn, T. (2006). Three strikes and you're out: Exploring symbol and substance in American and British crime control politics. **British Journal of Criminology**, 46 (5), 781-802.
13. Jovašević, D. (2007). Novine u krivičnom zakonodavstvu o maloletnicima u svetlu restorativne pravde. **Temida**, 10 (1), 15-24.
14. Junger-Tas, J. & Block, R. L. (1988). **Juvenile delinquency in the Netherlands**. Amstelveen: Kugler.
15. Junger-Tas, J. (1994). Will the juvenile justice system survive?. **European Journal on Criminal Policy and Research**, 2 (2-3), 76-91.
16. Junger-Tas, J. (2004). **Trends in international juvenile justice**. Utrecht: Utrecht University.
17. Knežević, M. (2007). **Penologija u socijalnom radu i socijalni rad u penologiji**. Zagreb. Preuzeto s: http://www.pdfone.com/download/5_penologija/penologija-u-socijalnom-radu.html (10.10.2013.).
18. Kupčević-Mladenović, R. (1982). **Kriminologija**. Sarajevo: Svjetlost.
19. Lemert, E. (1971). **Instead of court - diversion in juvenile justice**. Chevy Chase: National Institute of Mental Health.
20. Levitt, S. (1997). **Juvenile crime and punishment**. NBER working papers 6191. Cambridge (Massachusetts): National Bureau of Economic Research. Preuzeto s: http://www.nber.org/papers/w6191.pdf?new_window=1 (10.10.2013.).

21. MacKenzie, D. L. (2006). **What works in corrections, reducing the criminal activities of offenders and delinquents**. New York: Cambridge University Press.
22. Miller, J. G. (1989). The debate on rehabilitating criminals: Is it true that nothing works?, **Washington Post**. Preuzeto s: <http://www.prisonpolicy.org/scans/rehab.html> (11.10.2012.).
23. Muncie, J. (2008). The »punitive« turn in juvenile justice: Cultures of control and rights compliance in Western Europe and the USA. **Youth Justice**, 8 (2), 107–121.
24. Opća skupština Ujedinjenih naroda (1989). **Konvencija UN-a o pravima djeteta**.
25. Perić, O., Milošević, N. & Stevanović, I. (2008). **Politika izricanja krivičnih sankcija prema maloletnicima u Srbiji**. Beograd: Centar za mir i razvoj demokratije.
26. Pratt, J. (1993). Welfare and justice: Incompatible philosophies. In: Gale, F., Naffine, N. & Wundersitz, J. (eds.), **Juvenile justice: Debating the issues**. Sydney: Allen & Unwin, 38-51.
27. Radulović, LJ. (2010). Maloletničko krivično pravo Engleske i Velsa-između »etosa brige i zaštite« i »etosa odgovornosti i kažnjavanja«. **Anali Pravnog fakulteta u Beogradu**, 58 (1), 195-210.
28. Reljanović, M. (2010). Položaj maloletnika u uporednom krivičnom pravu. U: Ilić, G. (ur.), **Uloga javnog tužioca u pravnom sistemu sa posebnim osvrtom na problematiku efikasnosti krivičnog postupka i maloletničku delinkvenciju**. Beograd: Udruženje javnih tužilaca i zamenika javnih tužilaca Srbije, 121-151.
29. Savjet Europe (1987). **Preporuka Savjeta Europe o društvenoj reakciji na maloljetničku delinkvenciju (CER (87) 20)**.
30. Simović, M. (2008). Organi i načela pokretanja krivičnog postupka prema maloljetnim učiniocima krivičnih djela. U: Bejatović, S. (ur.), **Međunarodni naučni skup – Krivičnopravna pitanja maloletničke delinkvencije**. Beograd: Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu, 128-135.
31. Škulić, M. (2011). **Maloletničko krivično pravo**. Beograd: Pravni fakultet.
32. Šobot, V., Ivanović-Kovačević, S., Marković, J., Srdanović-Maraš, J. & Mitrović, D. (2010). Maloletnička delinkvencija. **Engrami**, 32 (3), 53-61.
33. Soković, S. & Bejatović, S. (2009). **Maloletničko krivično pravo**. Kragujevac: Pravni fakultet.
34. Springer, D., Roberts, A., Brownell, P., Torrente, M., Del Prado Lippman, A. & Deitch, M. (2011). A Brief historical overview of juvenile justice and juvenile delinquency. In: Springer, D. & Roberts, A. (eds.), **Juvenile justice and delinquency**. Ontario: Jones & Bartlett Publishers, 3-22.

35. Stevens, A., Kessler, I. & Gladstone, B. (2006). **Review of good practices in preventing juvenile crime in the European Union.** Report prepared for the European Commission. Vienna: European Crime Prevention Network.
36. The European Court of Human Rights (1988). **Bouamar v Belgium**, Application no. 9106/80, date of judgment 29.02.1988.
37. Ujedinjeni narodi (1985). **Standardna minimalna pravila UN-a za maloljetničko pravosuđe. Pekinška pravila.**
38. Ujedinjeni narodi (1990). **Pravila UN-a o zaštiti maloljetnika lišenih slobode. Havanska pravila.**
39. UNICEF, United Nations Children's Fund, International child development centre (1998). **Innocenti Digest No 3 – Juvenile Justice.** Florence. Preuzeto s: <http://www.unicef-irc.org/publications/pdf/digest3e.pdf> (11.10.2013.).
40. Zehr, H. (2002). **The little book of restorative justice.** Intercourse PA: Good books.

Milica Kovačević

Faculty of special education and rehabilitation

University of Belgrade

BASIC MODELS OF JUVENILE JUSTICE WITH REGARD TO THE ROLE AND THE STATUS OF SOCIAL WORK

SUMMARY

The role and the position of social services in the juvenile justice system have changed significantly over the past decades. Generally speaking, key models of juvenile justice have been: welfare, justice and welfare-justice. The welfare model has basically been known for an intense involvement of social services, while the justice model generally ignored that issue. The last few decades of the 20th century brought a series of new models with combined elements of the welfare and the justice approaches. That implies a greater or a lesser social protection of juvenile delinquents, largely dependent on a wider criminal and social policy that a given country supports and on the global trends which are highly expressed in the field of juvenile justice. The aim of this paper is to, by using the historical method and the comparative legal method, point out that the aforementioned models differ, among other things, by the role of social services, and the importance that is generally given to social protection of the vulnerable category of juvenile offenders.

Key words: juvenile offenders, social work, juvenile justice.

